

ÉPÍTÉSZET, TÖRTÉNELEM, HELY

A Miskolci Építész Műhely és

a kritikai regionalizmus

SULYOK MIKLÓS

Magyar Művészeti Akadémia

Absztrakt

Hosszabb ideje foglalkozom a Miskolci Építész Műhely tevékenységével, tehát fontosnak tartom munkásságukat. Mint ismeretes, ez a csoport 1978-1990-ig állott fenn a miskolci Északterv-nél. Munkásságukban olyan építészeti problémákra adott válaszokat látok, amelyek a kortárs nemzetközi és magyar építészet bizonyos alapkérdéseit érintik, és lehetőséget adnak tágabb építészetelméleti felvetések megfogalmazására is. Hogy a lehetséges elméleti vonatkozások építészettörténeti tartalmát érthetőbbé tegyem, elsőként röviden felvázolom a Miskolci Építész Műhely történetét, majd egy városépítészeti pályázatuk példáján bemutatom építészeti gondolkodásukat. Az ott kifejtett gondolatrendszerüket pedig összevetem Kenneth Frampton kritikai regionalizmus-elméletével. Tehát előadásomban előbb egy most lezáródó kutatásomból emelek ki két részletet, és tézisszerűen kifejtem a hozzájuk kapcsolódó elméleti vonatkozásokat.

Kulcsszavak

Miskolci Építész Műhely · kritikai regionalizmus · Frampton

Esetünkben olyan csoport építészetelméletéről beszélünk, amelynek tagjai hangsúlyozottan nem voltak elméletalkotók. A hetvenes évektől kezdve a kortárs magyar építészetben a gyakorló építészek közül sokkal inkább Janáky István és Reimholz Péter voltak azok, akik elméleti szempontokat is mérlegeltek az építészet általános helyzetének értékelésekor és egyes tervezési feladataik kidolgozásakor. E pillanatban eltekintenek a szocializmus évtizedeiben hivatalos építészetelméleti nézeteket az építésztársadalomra pártmegbízatásként ráoktrojálni akaró Major Máté pozitív mérlegűnek nem mondható tevékenységétől. Mit jelentett a csoport tagjainak távolságtartása az építészetelmélettől? A hetvenes évek építészetéről Bodonyi Csaba ezt írta: „*a 70-es évek építésze /a modern mozgalom vadhajításaként/ a körbejárható egyéni /?/ filozófiák alapján épített körbejárható egyedi épületek létrehozására törekszik, /”tudományos”, de ugyanakkor sajátos hibrid szemléletek egzisztenciális versenyében gyönyörködhetiünk/.*”¹ Tehát a légből kapott filozófiákat utasították el. Ugyanakkor mindennél jobban érdekelte őket az építészeti megbízás, az épület valóságos, konkrét helye. Nem a saját előzetes koncepciójukat kívánták az építési feladatra és a helyre alkalmazni.

1. A MISKOLCI MŰHELY MUNKÁSSÁGA

Kik voltak a Műhely tagjai? (1. ábra) Végleges taglistát nem lehetséges összeállítani, mert az évek során meglehetősen erős volt a fluktuáció, és változott a közös munkavégzés intenzitása is. Mindjárt elsőként Plesz Antal, aki 1964-76-ig dolgozott az ÉSZAKTERV-nél, bár formálisan sosem volt a csoport tagja, eszmeileg egyértelműen a Miskolci Műhely mestere. Bodonyi Csaba, a Műhely tényleges vezető mestereként „végig”, azaz 1977-90-ig jelen volt, Farkas Pál 1981-89, Ferencz István a Műhely másik mestereként szintén „végig”, azaz 1977-90, Golda János 1977-90, Gergely Katalin † 1977-89, Horváth Zoltán (Figura) 1977-89, érdekes módon Horváth Zoltán (Medve), aki kezdeményező szerepet játszott a közös munkalehetőséget kereső építészhallgatói csoport és az Északterv között, végül maga nem ment Miskolcra dolgozni és nem lakott a kollektív házban, Klie Zoltán 1977-89, Lohrmann Mária 1983-89, Noll Tamás 1977-89, Novák Ágnes 1977-89, Pirity Attila 1977-89, Rostás László 1983-89, Rudolf Mihály

1979-89, Szőke László 1978-89, Thoma Ágnes 1977-89, Viszlai József 1983-1989, Sári István 1977-89. Lazábban kötődött hozzájuk Bede István, 1979-82, Dobai János, Galkó Júlia, Horváth Benő, Kosdi Attila 1982-89, Lautner Emőke 1980-89, Máté János, 1986-89, Rauschenberger János 1980-82, Taba Benő 1979-88, Tompos Lajos. Vincze Ildikó keramikumművész, aki a Műhely tagjai által tervezett jó néhány épülethez készített épületplasztikát, 1983-1998 között lakott a Kollektív Házban. (2. ábra)

2. ELŐZMÉNYEK

A hetvenes évek végére, amikor a friss diplomás építészek csapata Miskolcra érkezett, már lezárult a modernnek nevezett gondolkodás és építészet korszaka. „*A modern építészet 1972. július 15-én 15.32 perckor halt meg, amikor az egyesült államokbeli Missouri állam Saint Louis városában a hírhedt Pruitt Igoe nevű lakótelepén a dinamit megadta a kegyelemdőfést az első panelháznak.*”- írja Charles Jencks 1977-ben.² A lakótelepet Minoru Yamasaki tervezte, aki ezért a munkájáért 1955-ben elnyerte az American Association of Architects díját, s ő tervezte egyébként a World Trade Center lerombolt ikertornyait is. Mint látjuk, tehát, tárgyalt időszakunkban a posztmodern építészet korában vagyunk.

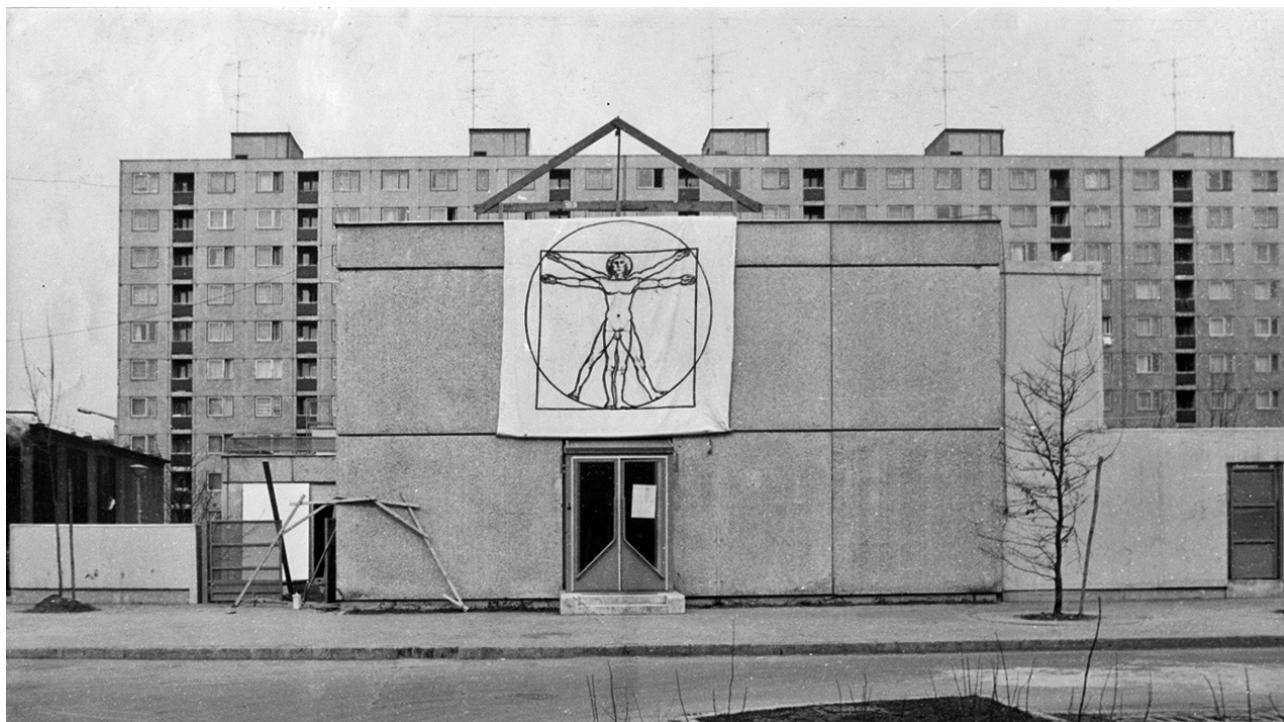
Mestereik, Bodonyi Csaba és Ferencz István, de különösképpen Plesz Antal munkássága olyan korban indult, amikor Magyarország kulturális életére és építészetére a szovjet tömb országainak második világháború utáni elzártsága nyomta rá a bélyegét. A szürke hetvenes években a magyar helyzetet a kultúrában (is) a stagnálás és a sematizmus állapota jellemezte. Az úgynevezett új gazdasági mechanizmus politikai okokból történt visszafogása után továbbra is a központi állami szervek határozzák meg a gazdaság és benne az építőipar működési törvényeit. A központi újraelosztáson alapuló, tervutasításos gazdaság- és társadalomirányításban a társadalmi igények és az azokat kielégíteni hivatott intézmények, mint például az építészeti tervezés, közé szilárdan ékelődött az állami bürokrácia. Ferkai András írja: „*A hosszú távú tervekben előirányzott tömeges építési feladatokat az építésügy irányítói szerint csak a tipizálás és előregyártás segítségével lehetett teljesíteni, ezért hozzáláttak az építőipar nagyiparrá fejlesztéséhez és a tervezés átszervezéséhez. Ekkor vásárolták*

¹ Bercsényi 28-30, a BME építészkar diákfolyóirata, 1980/2. 2.

² Jencks, Charles: *The New Paradigm in Architecture – The Language of Post-Modernism*. Yale University Press, New Haven-London 2002. 9.

01 Csoportkép a Miskolci Építész Műhelyről

02 A Kollektív Ház

03 Plesz Antal (1930-2014)

a házgyárakat és kezdték építeni a városok peremén a paneles lakótelepeket. Ekkor lett az addig műtermi munkára épülő állami tervezőirodából 'tervgyár'.³ Szintén Ferkai idézi Magyar Beck István pontos megállapítását: „...az itt tervezett épületek, lakótelepek nem a társadalmi igényeket, közízlést tükrözik, hanem azt az elképzelést, amelyet a tervező intézeteknek valamilyen úton-módon fölé rendelt bürokratikus szervezetek – mint egyfajta szociális mítoszt – ápolnak magukban.”⁴

Ez a helyzet a nyolcvanas évek közepén indul változásnak, amikor a pártállam a gazdasági kényszer szorításában piacósítani kezdi a gazdaság működését meghatározó szabályokat. Az állami tervezőirodába kényszerített építészek közül keveseknek volt módjuk és erejük szembeszállni, vagy akár csak kitérni is a rendszer nyomása elől. A központi építésirányítás és a tervteljesítésért dolgozó építészek munkájának eredménye a hatalmas mennyiségű lakótelep, amely a pártállami évtizedekben létrehozott épített környezetet jellemezte Magyarországon és a szovjet tömb országokban. „Az építőművészet néhány védett műterembe, illetve a korlátozott magánpraxisba szorult vissza. A tervezőirodában gépies munkát végző építészek közül sokan a munkaidő utáni „maszek” tervezésben éltek ki formálási vágyaikat: a sematizmus és

formalizmus ugyanannak az éremnek két oldala.”⁵ Az állami építési és kulturális irányítás merevségére, a korabeli magyar társadalom türelmetlenségére példa s az építészeti tervezővállalatoknál uralkodó légkörre éles fényt vet a később Pécs Csoport néven ismertté vált, a magyar organikus építészet ma már nemzetközi hírű építésztársaságának vállalati és társadalmi tönkretétele a hírhedt Tulipán-vitában.

3. PLESZ ANTAL

Plesz Antal pedig, akit Makovecz Imre találóan „szakmánk csodálatos igrice”-nek nevezett, a magyar építészet egyszemélyes intézménye volt. (3. ábra) Az országban számos tervezővállalatnál megfordult, a háború előtti modern magyar építészet nagyjaitól tanulhatta még a szakmát, mint Kiss Ferenc, Nyíri István vagy Lauber László, a magyar építész szakma egyik legnagyobb hatású, katedra nélküli professzora. Közvetlen tanítványa Bán Ferenc, Bodonyi Csaba, Ferencz István, Dobó János, Kocsis József, Koska Árpád, Kovács Lajos, Kulcsár Attila, Marton Ákos, Rády Róbert és Veszmás Péter, de az ő szelleme él tovább a Miskolci Műhely építészet szemléletében is. Felfogására a modernizmus szerkezeti tisztasága és szigora jellemző, fő műve a miskolci Hotel Juno (1964), hatását azonban nemcsak megvalósult munkáival, hanem főként szakmai-emberi lélekvezető tevékenységével fejtette ki. Bodonyi Csaba tömör

3 Ferkai András: *Szerep- és stílusváltás a nyolcvanas és kilencvenes évek magyar építészetében*. In: *Gyönyörű ez a mai nap – A nyolcvanas és kilencvenes évek magyar művészete*. Történet és elmélet (vál. Aknai Katalin és Rényi András) Magyar Alkotóművészek Országos Egyesülete, Budapest 2003.

4 uo.

5 uo.

kifejtése szerint: „Mit lehetett Plesz Antaltól tanulni? /.../ Módszere nem a közvetlen ismeretátadás volt (hiszen ez csak a rutint konzerválná) hanem 'Szókratészi bába'-ként azt hozta elő tanítványaiból /.../ ami bennünk 'alvó képességként' szunnyadozott. Minden más csak ehhez teremtett atmoszférát. /.../ Szakmai érdeklődésünk körébe emelte a konstruktivitást, a tartószervezet fontosságát, a benne rejlő drámai erőt, mint építészeti eszközt, a metszet és a szakmai részletek fontosságát, a technológiai kísérletezés izgalmát, az erőteljes, átfogó építészeti gondolkodást, a koncepció elsődleges fontosságát, az előírásoktól független, szabad próbálkozásokat, a tiszta szerkesztést, a gondos manuális munkát.”⁶ Építészörökben elhíresült aforizmája szerint „Az építés ember-építéssel kezdődik.” Ebben a világképben valamilyen módon rend van, nem a műszaki kérdések az elsődlegesek, hanem az ember maga. Ferencz István az előbbieket mellett kiemeli, hogy a feladat lehető legtágabb és legalapabb szemléletét, a felelős emberi és szakmai viselkedés kötelességét oltotta belé mestere.

4. TEÓRIA?

A Miskolci Műhely felfogásának tárgyalásakor tekintettel kell lennünk kinyilvánított sokféleségükre és ideológiamentességükre. „...nem volt egy, a zászlóra előre kitűzhető deklarált szakmai cél vagy teória, s így nem az történt, hogy az egyetértők ez alá a közös zászló alá csoportosulva elkezdtek megvalósítani előre elképzelt és deklarált elveiket, hanem ezek munka közben alakultak ki. /.../ az elvek nálunk mindig 'munkaköziek'.⁷ Építészeti érdeklődésük a várostól a tárgyiig átfogta az építészet teljes spektrumát. A modern építészet és városépítés válsága közepette, tapasztalván, hogy a modern urbanisztika képtelen a történeti, nőtt városokhoz hasonlóan változatos és összetett települések létrehozatalára, és a meglévőket sem tudja a kellő érzékenységgel kezelni, figyelmük a történeti települések vizsgálata felé fordult.

Szintén Bodonyi fogalmazta meg a csoport egészét illetően, hogy módszerük jellemzői közül „Az egyik, hogy számunkra az első számú feladatot a környezet 'megfejtése' jelenti történeti, térbeli értelemben, szociális összefüggéseiben, építészeti részleteiben.

Megfejteti a térbeliségét, strukturális összetevőit, sajátos építészeti hagyományait, történeti összefüggéseit, történetének és jelentésének sajátosságait.”⁸

Szeretném kiemelni, hogy míg a Miskolci Műhely időszaka a mesterek, Bodonyi Csaba és Ferencz István számára már a szakmai felnőttkort jelentette, ezalatt az idő alatt született munkáik kiértelt épületek, az 1978-ban Miskolcra érkezett éppen diplomázott építészcsapat azonban, mondjuk úgy, szakmai „inaséveit” töltötte a Miskolci Műhelyben. Az 1990 óta eltelt időben azonban úgy a mesterek, mind a tagok, szinte kivétel nélkül komoly pályát futottak be, számos jelentős épületeket terveztek éppen a Miskolci Műhely időszakában elsajátított szemlélet és tanulságok alapján.

5. ÉPÜLETEK AZ ÉSZAKTERV IDEJÉBŐL

Az Északterves időszakban is születtek már olyan épületek, amelyek a kritikai regionalizmus szemléletének hatását mutatják. Ezek közül ki ehelyütt a következőket emelem ki.

Bodonyi Csaba Nevelési központja, amely Békés városában épült fel (1984-88). (4. ábra) A kisvárosi beépítésbe ékelődő terjedelmes együttes, mai léptékkel mérve szinte pláza-méretű telekkel, jótékonyan simul bele a környezetébe. Főbejárata középületként hangsúlyozza a két iskolát, színháztermet, könyvtárat magában foglaló komplexumot. Méretrendje, tagolása, anyaghasználata (téglalburkolat, vakolt fal, panel-torony) változatos, egyszerre tradicionális és modern megjelenést kölcsönöz a háznak. A hatalmas építési programot a tervező nem udvaros campus-szerű pavilonos rendszerben állítja térbe, hanem nagyobb egységekké vonja össze az összetartozó funkciókat, fedett kisvárosi tereket hoz létre a belsőben. A száz méter hosszú középső folyosó, gyakorlatilag kisvárosi sétátér, kétszintes aulává alakul, impozáns és jó arányú belső teret eredményezve. A panelből épült ún. technikai torony játékos összerakottságával behozza a kor iparosított építészetét, ironikusan kezelve azt. Utóbbi épületrész Viszlai József keze nyomát is magán viseli.

Ferencz István első önálló munkája, a miskolci ún. Zenemalom (1982) egy új miskolci lakótelepen épült, de nem szokványos épülettervezésről van szó. (5. ábra) A tervezési feladat az épülőfélben lévő Jókai úti lakótelepen, a nagypaneles magasházak között, abc áruháza, gyógyszertár és más, kisebb léptékű

⁶ Bodonyi Csaba: Bevezetés az Északterv-nél működő Miskolci Építész Műhely munkáiba. *Magyar Építőművészet* 1988/6. 4.

⁷ uo.

⁸ uo.

04 Bodonyi Csaba: Nevelési központ, Békés (1984-88)

05 Ferencz István: Zenemalom, Miskolc (1982)

06 Ferencz István: Nehézipari Műszaki Egyetem aulája, Miskolc (1984-85)

kommunális épületek tervezése volt. A helyszíni bejárás során derült ki Ferencz számára, hogy a leendő abc áruház helyén jó állapotú, régi malomépület áll. A molnár fiából lett építész ma is úgy emlékszik vissza arra a pillanatra, hogy a sors kezét látta abban az öreg malomban, s azonnal tudta, ő biztosan nem fogja lebontatni. Kitartó érveléssel meggyőzte a vállalat és a város vezetését, hogy túlságosan költséges volna az időközben (vasraktár céljára) 2000kg/m² teherbírásúvá alakított födémrel rendelkező ház lebontása, míg ha felújítják, próbatermül is szolgálhat a város szimfonikus zenekarának. Vegyük észre a történetben Ferencz saját, nem elvárt, olykor eleinte bizalmatlanul fogadott kezdeményezését, amely a hely, az épület és a megrendelő közösség iránti felelősségből fakad. Ő maga az építész által a feladathoz adott plusznak nevezi ezt a mozzanatot. Ezt az eljárást nemcsak ő alkalmazta a Miskolci Műhely tagjai közül. Nem korlátozza a szorosan vett műszaki problémára az építészet hatókörét, nem marad közömbös az építészeti feladat közösségi, társadalmi és történeti vonatkozásai iránt sem. Nem elhanyagolható a munkásságában egészen korán megjelenő természetesség és vonzódás az iránt, amit Kenneth Frampton „a kis munka, a kis tervezési feladat előnyben részesítésének” nevez, s amit sokszor tapasztalunk a Miskolci Műhely tagjainak munkája során.

Ferencz második, immár nagyléptékű feladata, miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem, Jogi Kara és aulája (Miskolc 1984-85) is hasonló „partizánakcióra” készítette. (6. ábra) A Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem 1980-as évek elején indult bővítése során az egyébként is nagy építési programban nem

szereplő épületrésszel, az egyetem aulájával bővítette az épületegyüttest. Az eredeti feladat az újonnan tervezendő Jogi Kar épületének az ötvenes években épült egyetemhez történő illesztése volt. Az id. Janáky István (társtervező: Farkasdy Zoltán, Jánossy György, Zalaváry Lajos) tervei szerint kialakított együttes példaszerűen, a domborzati, klimatikus viszonyok messzemenő figyelembe vételével, a kor egyik legjobb szocreál-modern épületeként alakult ki. Az ötvenes évek magyar építészetének értékelése akkoriban, a nyolcvanas évek elején-közepén, kényes kérdés volt Magyarországon a szakmai és a szélesebb közvéleményben egyaránt. Az építészek némi lelkiismeret furdalással tekintettek vissza a szocreálnak tett engedményeikre, az ország értelmiségi közvéleménye sommásan elítélte az ötvenes évek hivatalos építészetét és művészetét. A fiatal miskolci építészek azonban ennek a munkának a során felfedezték az id. Janáky István és generációja által létrehozott építészet értékeit, a világos szerkesztést és komponálást, a logikus és józan térszervezést, amelyek egyik legjobb példája éppen a Miskolci Egyetem együttese volt. A Bodonyi Csaba közreműködésével tervezett, előregyártott vasbeton vázszerkezettel (ún. Borsodi Váz Panel Rendszer) épült ház magán hordja a kor technikai szintjéből eredő esztétikai sajátosságokat: abból a vázszerkezetből annyit lehetett kihozni. A ház egyik legfontosabb mozzanata, hogy megszülethetett az Egyetem aulája, ami nem csak a megbízónak, hanem főként az építésznek köszönhető. A telepítési terv készítésekor felismerte, hogy az alaprajz lehetőséget ad egy igazi egyetemi közösségi nagytér kialakítására, de mivel ez nem szerepelt az építési programban, újra

07 Ferencz István: Művelődési Központ, Újpest (1985)

saját kezdeményezésképpen, az épület egyéb részeinek méretezése során „kigazdálkodta” az aulára elegendő költséget. Két párhuzamos, galériás közlekedő folyosó között hozta létre azt a térséget, amelyet aztán „csak le kellett fedni”, hogy létrejöhessen a monumentális tisztaságú nagytér. A ragasztott fa dongatartókkal fedett, kubai zöldmárvány padlóburkolatú aula a nagy egyetemi rendezvényeken kívül koncertek megrendezésére is alkalmas. Tiszta szerkesztése, arányos és nagyvonalú tere az egyetemi épületegyüttes egyik legsikerültebb, id. Janáky István örökségéhez méltó tagjává teszik az aulát. Különösnek tűnhet, hogy az épület értékelése során nem az építészeti formáról esik a legtöbb szó, hanem az épület létrejöttéhez vezető folyamatról. Ferencz István és kollégái személyiségében és működésében megkerülhetetlenül lényeges az a katalizatori szerep, amit az építési folyamatban a műszaki-építészeti tervezésen túlmenően elvállalnak.

Szintén Ferencz István tervezte a Művelődési Központot Újpesten (1985) megint nagypaneles házgyári technológiával épület lakótelepen, ahol a hagyományos, kisvárosi beépítést a magasházak lakótelep már tönkretette. (7. ábra) A zavaros külvárosi környezetben, a nagyméretű telek közepén meghagyott régi moziépülettel, csak a terület felét kitöltő építési programmal induló tervezés során Ferencz az egész területet elfoglaló valóságos városi teret teremt.

Olyan épületrészeket javasol már a pályázati tervben, amelyeket a kiírás nem kér, de hozzásegítik a felépítendő épületet az adott helyszín városi szövetébe való beágyazódáshoz. Itt mégsem a szokványos építészeti illeszkedésről van szó: az együttes ellenpontozni

akarja azt a lakótelepi környezetet, amelyhez nem lehet illeszkedni, ezért földszáncsal, ablaktalan falakkal fordul a külvilág felé. Épüljenek üzletek, vendéglátóhelyek a terület közepén álló művelődési ház köré, mondja az építész, így belül utca képződhet azon a lakótelepen, amely a hagyományos értelemben vett utca tagadását tekinti egyik fő urbanisztikai feladatának. Az utcák azonban a nyitott együttesen belül képződnek, ahol gyalogutak vezetnek át, ahol a helybeliek, mint a régi Újpesten is a parkokban, tereken sakkozhatnak, kártyázhatnak, sétálhatnak. Tanulságos eljárás, hogy Ferencz megtartja a területen meglévő két gyalogutat, amelyek X alakban kereszteződve szeltek keresztül a térséget. Az anyaghasználat, a betonpanelek, a külső falak palaburkolata, a brutális formálás helyénvalóságot sugall: Budapest külvárosában járunk.

A Noll Tamás által fiatalon tervezett Tokajbor-székház (Sátoraljaújhely, 1982) a legkorábbi magyarországi posztmodern épületek egyike, Dévényi Sándor pécsi Lakodalmas háza (1984) és Finta József Taverna szálló és Kereskedelmi Központja mellett (utóbbi Csizmár Gyulával, 1982-85) és talán egyetlen igazán posztmodern épület a Miskolci Műhely időszakából. A meglévő Tokajbor-székházat, egy eklektikus villát, Noll nem lebontja, hanem megtartja, sőt a tömeget megkettőzve, de nem szó szerint másolva, új teret hoz létre a két épület, a régi és az új között. (8. ábra) A létrejövő oldalgalériás aulatér a cég reprezentációját térbeli eszközzel valósítja meg, alaprajzban és metszetben is fokozatosan szűkítve a teret, látványos perspektíva-torzítással, enyhén emelkedő padlószinttel, ereszkedő üvegtető-lefedéssel látványában

08 Noll Tamás: Tokajbor-székház, Sátoraljaújhely (1982)

09 Thoma Ágnes - Golda János: Római katolikus templom, Vaja (1982-84)

megnöveli a tér-érzetet. A korban elegánsnak számító travertin padlóburkolat és az oldalfalak szintén mészkő csíkos burkolata megadja az akkoriban prosperáló borászati cég reprezentációját. A valójában meglehetősen nagy méretű létesítményt Noll mesterien bontja föl logikus funkciójú, kisebb tömegekre, szerencsésen megtartva a kisvárosi környezet léptékét.

Thoma Ágnes és Golda János 1982-84 között tervezett vajai római katolikus temploma is a helyi értékek, mint a település léptéke, a tradicionális falusi katolikus templomépítészet hagyománya iránti érzékenység gyümölcse, amely jó tömegarányával és telepítésével szerencsésen illeszkedik a nyírségi kisváros inkább falusias környezetébe. (9. ábra)

6. ELMÉLETI VONATKOZÁSOK

A Miskolci Műhely építészetszemlélete homlokegyenest ellenkezik a modernitás utópiákban, azaz hely nélküli, elvont igazságokban, főként a rációval megközelíthető igazságokat kereső szemléletével. Nem kívántak elvont eszmék nevében rendszerkritikát gyakorolni, ellenkezőleg, a távolságtartás helyett jelen akartak lenni. Jelen lenni, belülről építkezve, Plesz tanítása szerint, előbb az embert aztán a házat megalkotni. Csak zárójelben utalnék rá, hogy a *jelenlét* fogalmának kortárs filozófiai vizsgálatát Hans Ulrich Gumbrecht német származású amerikai irodalomteoretikus végezte el. Ő írja *A jelenlét előállítására – Amit a jelentés nem közvetít* című könyvében: „...a modern (kortárs) nyugati kultúra leírható úgy, mint a jelenlét elfelejtésének, az attól való távolodásnak a folyamata...”⁹ (8.o.) Felfogásom szerint a „jelenlét” a Miskolci Műhely gondolkodásának olyannyira központi fogalma, hogy a Magyar Művészeti Akadémia székfoglaló előadásom címéül is választhattam volna.

A Miskolci Műhely tagjai gyakran vettek részt a Magyarországon abban az időben rendkívül gyakori építészeti tervpályázatokon, s bár a tervek megvalósulásának esélye csekély volt, a folyamatos pályázás jó gyakorló terepet jelentett a szakmai fejlődéshez, a gyors döntés képességének fejlesztéséhez. A miskolciak építészetszemléletét kontextualizmusnak nevezi a szakirodalom, de pontosabb és tágabb értelmű a regionalizmus kifejezés használata. Sőt, visszatekintve azt kell megállapítanunk, hogy a Kenneth Frampton által a nyolcvanas évek közepén kidolgozott kritikai regionalizmus magyarországi előfutárai voltak.

Az általa megfogalmazott kritériumok szinte teljes egészében lefedik a Műhely építészeti filozófiáját: a modernizmus utópizmusával az építészeti örökség és a kis terv előnyben részesítése; a hely-forma tételezése, azaz a kötöttségek építészete; az építészetet tektonikus, nem látvány alapú tevékenységnek tekinti; az építési hely természeti tényezőinek figyelembe vétele; a tapintási és látási tapasztalat egyenrangúsága, azaz információ helyett tapasztalat; helyi formakincs használatának utánzás és érzélgősség nélkül, helyi kultúra a világkultúra mellett és ellenében; a centrum-periféria elméleti modell elvetése.

Ezek a gondolatok tehát Magyarországon is megszülettek, természetesen anélkül, hogy céljuk bármiféle nemzetközi igazodás lett volna. Jól érzékelhető, hogy a kritikai regionalizmus nem stílus, vagy formanyelv, még kevésbé ideológia, hanem szemléletmód, sőt – a miskolciak kedvenc szavával élve – „viselkedés”. Ha új házat teszel le egy területre, annak viselkednie kell, vagyis köszönő viszonyba kell kerülnie a már ott lévőekkel. – mondják.

Az építészetet alapvetően nem politikai kérdésnek, nem a társadalmat átalakító eszköznek tekintették, tehát nem voltak marxista szemléletűek. Az uralomhoz való viszony helyett az élet konkrét és szellemi kérdései foglalkoztatták őket. A ház funkcionális nem a merev modernista funkcionalizmust jelentette számukra, hanem a célnak való tágabb értelmű megfelelést, hiszen cél nem pusztán a fizikai és tudományos értelemben vett működés, hanem az emberi lelki szükségletek kielégítését is magában foglalta.

Colin St John Wilson foglalta össze először¹⁰ könyvében a modern építészet nem Le Corbusierianus irányzatának elveit: a funkció nem csak az, ami számszerűsíthető, hanem a történelem, a hely és a pszichológiai tényezők is fontosak, az épület tervezése belülről kifelé halad, LC Öt pontja nem abszolút érvényű esztétikai szabályrendszer, amit kívülről rá kell erőltetni az épületre. Itt jegyzem meg, hogy a Miskolci Műhelyből Bodonyi és mások is a belülről kifelé haladó épülettervezési módszert vallják.

St John Wilson Alvar Aaltótól eredezteti, és a következő képviselőit sorolja föl Aalto mellett: Hugo Haering, Erich Mendelsohn, Hans Scharoun, Asplund, Lewerentz, Bryggmann, Franco Albini, Ignazio Gardella, Carlo Scarpa, Luis Barragán, Frank Lloyd Wright, Rudolf Schwarz, Eileen Gray.

9 Gumbrecht, Hans Ulrich: *A jelenlét előállítása - Amit a jelentés nem közvetít*. Ráció Kiadó, Budapest 2010. 8.

10 St John Wilson, Colin: *The Other Tradition of Modern Architecture – The Uncompleted Project*. Academy Edition, London 1995.

10 Rudolf Mihály: Toronyalja utcai lakóház, Miskolc (1996)

11 Golda János - Madzin Attila: Piarista gimnázium, Szeged (1997-2001)

Colin St John Wilson keze is maga felé hajlik, hiszen a „modern építészet másik hagyomány”-át az ún. angol szabad stílusból eredezteti, ide tartozik az ismertebbek közül Philip Webb, Charles Rennie Mackintosh, Norman Shaw, Charles Voysey és William Richard Lethaby.

Colin St John Wilson másik alaptézise, hogy az építészet *gyakorlati művészet* (a *techné* vagy az *ars* értelmében) ezért az épület formája nem kívülről meghatározott geometriai alapú esztétikai rátét, hanem a rendeltetéséből származó esztétikum határozza meg. Míg Le Corbusier esztétikája szigorú geometriai formarendet kényszerít az épületre (legutolsó műve, a ronchamp-i Miasszonyunk kápolna kivételével), a „másik hagyomány” építészei Hugo Haering német

expresszionista építész szavaival olyanná formálják az épületeiket, „amilyenre azok lenni szeretnének”. Ilyesfajta szemlélet érhető tetten – *mutatis mutandis* – Ferencz István Miskolc-Avasi oktatási épületgyűjtésében, ahol az egyes épületek formája a kisvárosszerű együtteshez igazodik, nem önállóságra törekszik. De ezt fedezhetjük fel Rudolf Mihály miskolci, Toronyalja utcai lakóházában, ahol a telekadottságok, a meglévő régebbi épület és a család szükségletei alakítják a terek funkcionális kialakítását – mondhatni, bár távoli a párhuzam, éppen az angol szabad stílus értelmében. (10. ábra) Ide tartozik Golda János (Madzin Attilával közösen jegyzett) szegedi Piarista gimnáziuma is. (11. ábra) Golda több írásában említi Christopher Alexander angol építészetteoretikus elméletét, mint a

Miskolci Műhely idején folytatott útkereséseikkel rokon gondolatot. Alexander azt állítja, hogy egy épület vagy város csak akkor telik meg élettel, ha az „időtlen út” irányítja, amely nem más, mint rendteremtő folyamat, s ez nem emberi beavatkozásra, hanem magától alakul ki, ha hagyjuk. Ez az út „megnevezetlen minőséget” hoz létre a „mintanyelv” segítségével, ezt pedig az épületben zajló tevékenységek téri mintái alakítják ki az idők során. A piarista iskola udvara, a szerzetesi építészet kvadrumának utóda, éppen ennek a mintanyelvnek egy eleme, amely pontosan a benne zajló, a kolostorokban évszázadok alatt kialakult életrendből származó tevékenység térbeli megjelenése. A szegedi piarista együttes élő hely, mert élnek a terei. Alexander a következőket írja Az építés időtlen útja című könyvében: „Minél több élő minta található egy helyen – egy szobában, egy épületben vagy városban – annál inkább életre kel a maga egészében. Egyre sugárzóbbá válik, egyre több van benne abból az önmagát tápláló lángból, ami nem más, mint a megnevezetlen minőség. /.../ És amikor egy épület megtelik ezzel a tűzzel, egyben a természet részévé válik. A részeket, akár az óceán hullámaival vagy a fűszálakat, az ismétlődés végtelen játéka és változatossága irányítja a mulandó létben. Ez maga a minőség.”¹¹

Christian Norberg-Schulz norvég építészet-teoretikus Heidegger nyomán fejlesztette egész életművén keresztül az építészet fenomenológiai értelmezésének módszerét. A tudományos szemlélet személytelenségének és univerzalizmusának létjogosultságát tagadva azt állította, az építészeti alkotás mindig csak a konkrét hely és használó vonatkozásában értelmezhető. Míg a geometria „tér”-ről beszél, ő a „hely” fogalmát ajánlotta helyette, mint a tér és idő kereszteződésében létező minőséget, amely meghatározza a jó építészetet. *Jelentés a nyugati építészetben, Intenciók az építészetben és Genius loci* című műveiben építészettörténeti és konkrét tervezési-műszaki fogalmakon és levezetésekén át jutott a heideggeri filozófia fogalmaihoz, mint az építészeti minőséget valóban megközelítő koncepekthez. A hely fogalmát részletesen kidolgozta: „Ebben a könyvemben is olyan esz-köznek tekintem az építészetet, amely alkalmas arra, hogy „egzisztenciális kapaszkodó”-ként szolgáljon az ember számára. Fő célom tehát nem az építészet gyakorlati, hanem pszichikai vonatkozásainak vizsgálata, mert nézetem szerint ezek összefüggenek. /.../

Heidegger filozófiája az a katalizátor, ami lehetővé tette ennek a könyvnek a megszületését és meghatározta megközelítési módját. /.../ A német filozófusnak köszönhetem a lakozás fogalmát. 'Egzisztenciális kapaszkodó' és 'lakozás' rokonértelmű szavak, a 'lakozás' az építészet célja. /.../ Könyvünk az első lépés 'egy építészeti fenomenológia', vagyis olyan elmélet felé, amely konkrét és egzisztenciális fogalmakkal értelmezi az építészetet. /.../ Könyvünkben úgy döntöttünk, a hely értelmében / a hely felől közelítjük meg az egzisztenciális dimenziót. A hely az igazságnak azt a részét reprezentálja, amely az építészetre tartozik: a hely az ember lakozásának konkrét megnyilvánulása, s identitása a helyhez való tartozástól függ.”¹²

7. VARSÓI KONFRONTÁCIÓK '81

A Miskolci Építész Műhely 1981-es varsói nemzetközi városépítészeti tervpályázatra beadott és ott első díjat nyert pályaműve, amelynek szöveges munkarésze pontokba szedve tartalmazza a csoport felfogását a XX. század városépítészeti problémáiról. Az ún. szöveges munkarész címe: *Kísérlet egy új környezetalakítási módszer felé.* (12. ábra) Szerzői Bodonyi Csaba, Ferencz István és Sári István (munkatársak Golda János, Noll Tamás, Farkas Pál, Dombi Teodóra, Hidasnémeti János, Gonda Antal, Tompos Lajos). A feladat a Varsótól délre, a Visztula völgyében fekvő Góra Kalwaria város Czersk nevű körzetének fejlesztésére teendő javaslat volt. A díjazott résztvevőknek a helyszínen, Varsóban, a Lengyel Építész Szövetség által rendezett szemináriumon kellett pályaművüket előadás formájában bemutatni.

A miskolciak szövege erős hasonlóságot mutat Kenneth Frampton először 1983-ban megjelent *Kritikai regionalizmus: az ellenállás építészetének hat pontja* (Towards a Critical Regionalism: Six Points for an architecture of resistance) című írásával, amely a Hal Foster szerkesztette *The Anti-Aesthetics: Essays on post-modern culture* című alapvető jelentőségű kötetben jelent meg (Bay Press, 1983). Írását Frampton azóta többször átdolgozta, először ugyanabban az évben: *Prospects for a Critical Regionalism*, a Yale egyetem Perspecta c. folyóiratában adta ki, majd *A modern építészet kritikai története* című összefoglaló történeti művébe is beillesztette.

Lássuk előbb a miskolciak szövegét.

11 Alexander, Christopher: Az építés időtlen útja. In: Kerékgyártó Béla (szerk.): *A mérhető és a mérhetetlen, építészeti írások a huszadik századból.* Typotex kiadó, Budapest 2000. 221-222.

12 Norberg-Schulz, Christian: *Genius loci.* Electa, Milano 1979. 6.

KÍSÉRLLET EGY ÚJ KÖRNYEZETALKÉPZÉSI MÓDSZER FELÉ

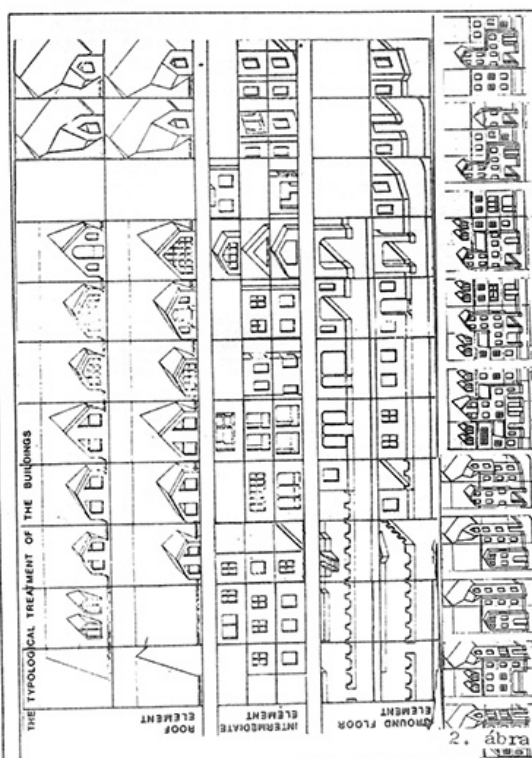
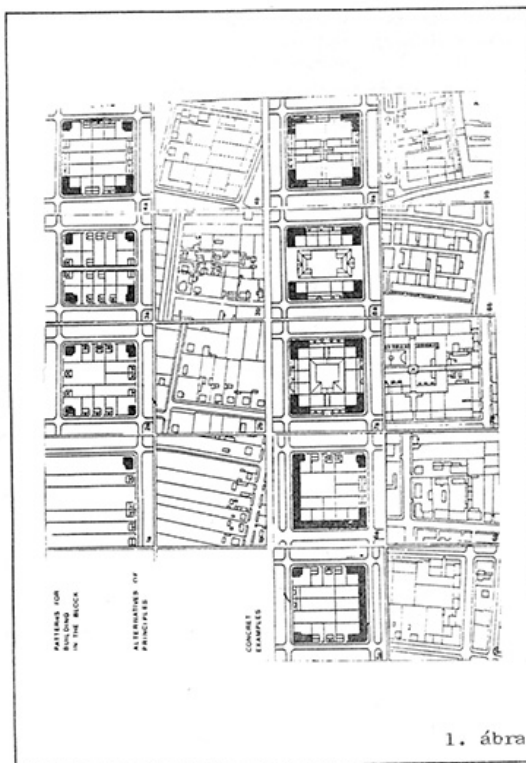
tulajdonság/. Ugy gondoljuk, hogy az "Atheni Charta" alapelvei jogosan vonhatók kétségbe. "Eretnekségünk" arra inspirált bennünket, hogy kételyeink tudatosítása révén finomabb és gyakorlatibb módszereket keressünk.

Tehát, miben vagyunk "eretnekek"?

1. Nem hiszünk abban, hogy mai információs bázison állva a hosszútávú jövő /pl. 2000 vagy 2010, stb./ állapota 1981-ben szimulálható.
2. Nem hiszünk tehát a hosszútávú tervek célmeghatározó szerepében, a célra orientált tervezési módszerekben. Nem hiszünk abban, hogy egy hosszútávú fejlesztési stratégia 1981-ben egycélúan és részletesen rögzíthető.
3. Nem hiszünk a területfelhasználás steril funkcionalista elvében.
4. Különösen nem hiszünk, hogy a mesterséges monofunkcionalista területszektorok kialakítása hasznos és jó modell. Félünk és tapasztaljuk, hogy ez a leegyszerűsítés az összetett organikus fejlődést megzavarja, leszikíti.
5. Nem hiszünk az információk mindenhatóságában sem. Mire a meglévő állapotról a fejlesztéshez szükséges összes információt összegyűjtjünk oly sok idő telik el, hogy ez alatt az információk megváltoznak vagy más kontextusba kerülnek. Ugy tűnik,

minél több és minél gyorsabban változó az információ, annál inkább devalválódik, s értelmetlenné válik a céljellegű előrejelzés és a tervezés.

6. Nem hiszünk semmiféle teoretikus közelítésben, "ideális állapotban" /ideális város stb./
7. Nem hiszünk az olyan fejlesztésekben, melyek nem a meglévő állapotot fejlesztik, s a fejlesztési akciót a valóságos folyamattól függetlenítik.
8. De nem hiszünk abban sem, hogy a valóságos folyamatok spontán módon, önmaguktól tervezés és irányítás nélkül optimálisan fejlődnek.
9. Nem hiszünk a közgazdasági számítások meghatározó erejében ebben a - gazdaságilag is egyre gyorsabban változó, meglepetéseket produkáló - korban. Ki gondolta volna nemrég, hogy Irán olajat importáljon?
/Itt elkerültük a könnyen adódó lengyel problémákra való hivatkozást, mely szintén értelmezhető a hosszútávú és céljellegű fejlesztési módszerek problémáiként is/.
10. Kétkedünk kissé az ú.n. komplex szemléletben, vagy egyensúly modellekben is, mert ezek általában az egyállapotú statikus egyensúly megteremtésének vágyán alapulnak.

7.1. Kísérlet egy új környezetalakítási módszer felé

1. Nem hiszünk abban, hogy mai információs bázison állva a hosszútávú jövő /pl. 2000 vagy 2010, stb./ állapota 1981-ben szimulálható.
 2. Nem hiszünk tehát a hosszútávú tervek célmeghatározó szerepében, a célra orientált tervezési módszerekben. Nem hiszünk abban, hogy egy hosszútávú fejlesztési stratégia 1981-ben egycélúan és részletesen rögzíthető.
 3. Nem hiszünk a területfelhasználás steril funkcionalista elvében.
 4. Különösen nem hisszük, hogy a mesterséges monofunkcionális területszektorok kialakítása hasznos és jó modell. Félünk és tapasztaljuk, hogy ez a leegyszerűsítés az összetett organikus fejlődést megzavarja, leszűkíti.
 5. Nem hiszünk az információk mindenhatóságában sem. Mire a meglévő állapotról a fejlesztéshez szükséges összes információt összegyűjtenénk oly sok idő telik el, hogy ez alatt az információk megváltoznak, vagy más kontextusba kerülnek. Úgy tűnik, minél több és minél gyorsabban változó az információ, annál inkább devalválódik, s értelmetlenné válik a céljellegű előrelátás és a tervezés.
 6. Nem hiszünk semmiféle teoretikus közelítésben, „ideális állapotban” /ideális város stb./
 7. Nem hiszünk az olyan fejlesztésekben, melyek nem a meglévő állapotot fejlesztik, s a fejlesztési akciót a valóságos folyamattól függetlenítik.
 8. De nem hiszünk abban sem, hogy a valóságos folyamatok spontán módon, önmaguktól, tervezés és irányítás nélkül optimálisan fejlődnek.
 9. Nem hiszünk a közgazdasági számítások meghatározó erejében, ebben a - gazdaságilag is egyre gyorsabban változó, meglepetéseket produkáló - korban. Ki gondolta volna nemrég, hogy Irán olajat importáljon? /Itt elkerültük a könnyen adódó lengyel problémákra való hivatkozást, mely szintén értelmezhető a hosszútávú és céljellegű fejlesztési módszerek problémáiként is/.
 10. Kétkedünk kissé az ú.n. komplex szemléletben, vagy egyensúly modellekben is, mert ezek általában az egyállapotú statikus egyensúly megteremtésének vágyán alapulnak.
 11. Nem hiszünk abban, hogy a visszacsatolás nélküli tervek demokratikusak és humánusak lehetnek, akár szubjektív, akár központi akaratot tükrözzenek is.
 12. Nem hiszünk abban sem, hogy az építészeti fejlesztő gondolatoknak és kultúrának, sőt az építésznek az alulról jövő /változatos/ igények és a központi /általánosító/ akarat gyújtópontjában feltétlenül el kell égnie /bár ezt több eset bizonyítja/.
 13. Nem hiszünk abban sem, hogy a sokat hivatkozott ú. n. realitás koncepcionális kérdés lenne, melynek a tervezők, vagy irányítók agyában kell megszületnie. Mindaddig, s annyira van ez így, ameddig kevesebbet tudunk a valóságról, mint annak teljes spektruma.
 14. Kétkedünk az ú. n. normatív szemléletben. Úgy véljük, ez olyan absztrakció, mely elsősorban az ellenőrzés eszköze, s nem az igények valóságos kielégítését szolgálja /környezetalakítási jegyrendszer/. Az igények - úgy gondoljuk - talpraesettek, s nagy önismerettel rendelkeznek, s megvan az önmegvalósító szándékuk és erejük. De felismerjük-e, s elismerjük-e az igényeket? S hol marad az igényteremtés történelmet mozgató szándéka?
 15. Végül nem hisszük, hogy a városfejlesztési folyamatok a jelenlegi grafikus módszerekkel jól ábrázolhatók.
De mert nem a tagadás szelleme szól belőlünk, soroljuk el - hiszen elvárható - miben hiszünk, melyek tervezési módszerünk alapelvei.
1. Először is a módszer fogalmát kell újraértelmezni. Módszer alatt nem azt a szellemi „mankót” értjük, melyen a tervező az igényektől elbotorkál a kész tervig, majd feleslegesnek ítélve, eldobja azt. A módszer fogalmát és hatását kiterjesztjük a megvalósulás teljes folyamatára is. Úgy gondoljuk ugyanis, hogy magában a megvalósulás folyamatában olyan kreatív elemek húzódnak meg, melyek érvényesülése előtt utat kell nyitni, csakúgy, mint a változó igények előtt. A kreatív folyamat tehát nem zárul le a tervezéssel, nem passzív végrehajtással folytatódik. /Valószínű, a városok történeti fejlődése is ezt a modellt követte öntudatlanul/
 2. Hiszünk a folyamatos visszacsatolás lehetőségével bíró tervezési-fejlesztési módszerekben, mely minden pillanatban aktualizálható, de nem látványos. Dinamikus fejlesztési modell ez, amit a természettől szeretnénk ellesni. Ott ugyanis állandó, de dinamikus egyensúly létezik, mert az ellentmondások azonnali visszacsatolás révén folyamatosan feloldódnak, s így nincs halmozott ellentmondás.

3. A fejlesztési egységekre úgy tekintünk, mint állandó fel- és leépülések helyére, vagyis mint organikus egységekre.
4. Állandó elemeket keresve a fejlesztésnél a terület és a tér tipológiai értelmezését követjük. S ezt minden környezeti elemen a régiótól a házig, következetesen végigvezetjük.
5. A „multifunkcionális” jelleg megmaradásának elvét követjük.
6. A megvalósulási folyamatokat alternatív döntésláncra fűzzük a későbbi szabad választás és folyamatos beavatkozás érdekében. Hiszünk a többcélúság és több módszer egyidejűségében.
7. Megkíséréljük az alternatívákra alapuló döntésmechanizmus új grafikus megjelenítését kiépítve a térkép jellegű ábrázolástechnikából. A funkciókat nem szavakkal, vagy színekkel, hanem piktogramokkal jelöljük.
8. A problémaorientált gyakorlati jellegű közelítésre szavazunk /utópia és ideálkép helyett/.
9. Tudatosítjuk a tervezés során az események ciklikusságát /nap - hét - évszak ünnepek/, vagyis tudatosítjuk magunkban a tervezés során a jövő tagoltságát.
10. A tervben megfogalmazott döntéseink mélységét arányosítjuk az információ mennyiségével.
11. Tudatosítjuk, s tervi lehetőséget adunk annak a valóságos ténynek, hogy a fejlesztési területen igen nagy és igen kicsi beavatkozások egyidőben zajlanak. /A megvalósulás nem hierarchikus/.
12. Az igények irányított, koordinált önmegvalósulásában hiszünk, a spontán fejlődési folyamatok sértetlenségét és felkarolását, „megszelídítését” tekintjük a tervezés elsőrendű feladatának.
13. Hiszünk egy dinamikus irányítási-ellenőrzési módszer lehetőségében.
14. Módszerünkben függetlenedni kívánunk a precíz mennyiségi adatoktól és a nagy matematikai apparátust igénylő megoldásoktól.
15. A fejlesztés logikáját a fejlesztő jellegű beavatkozások megvalósítását a szituáció elemzéséből egyedi módon alakítjuk ki. Csak módszerünkhöz ragaszkodunk, magát a módszert is fejlesztve a feladat ürügyén, /módszer > teória/

És most Frampton szövege.¹³

7.2. Kenneth Frampton, Kritikai regionalizmus – modern építészet és kulturális önazonosság

1. A kritikai regionalizmust valamiféle köztes irányzatként kell felfognunk, amely bár kritikusan viszonyul a modernizáció folyamatához, nem mond le a modern építészeti örökség felszabadító és előremutató elemeiről. Töredékes és köztes jellege ugyanakkor távol tartja magát a korai modernnek normatív jobbító szándékától éppúgy, mint naiv utópizmusától. A nagy terv Haussmanntól Le Corbusier-ig ívelő hagyományával szemben a kis tervet részesítik előnyben.
2. Ezzel összefüggésben a kritikai regionalizmus a kötöttségek tudatos építészeteként kívánja magát megvalósítani, tehát az épület, mint szabadon álló tárgy helyett arra a meghatározott területre helyezi a hangsúlyt, melyet az ott emelt épület hoz létre. Ez a „hely-forma” azt jelenti, hogy az építésznek műve fizikai határát egyfajta időbeli határnak kell tekintenie – ez az a pont, ahol az éppen aktuális építési tevékenység befejeződik.
3. A kritikai regionalizmus regionalitása olyan szemléletmódon alapszik, amely minden esetben jelentőséget tulajdonít az építési helyszín sajátos tényezőinek, a topográfiától, /.../ kezdve /.../ egészen az épületen átszűrődő helyi fényviszonyok játékaig.
4. A médiák által uralt korunkban a kritikai regionalizmus szembefordul azzal, hogy a tapasztalatok helyét az információk vegyék át.
5. A kritikai regionalizmus korszerű, az adott hely sajátosságaihoz igazodó kultúrát szeretne létrehozni, anélkül, hogy akár formai, akár technikai értelemben elzárkózóvá válna. Ennyiben tehát a kritikai regionalizmus egy regionálisan megalapozott „világkultúra” paradox megteremtésére irányul, mintha csak ez lenne a feltétele annak, hogy megfelelő formát adjunk korunk valóságának.
6. A kritikai regionalizmus mindenekelőtt azokban a kulturális szempontból köztes terekben virágzik, melyek valamiképpen ki tudták vonni magukat az univerzális civilizáció nyomása alól. A regionalizmus léte rávilágít arra, hogy a modern építészet jelenlegi helyzetének felméréséhez már nem megfelelő az a modell, mely egy uralkodó kulturális központ és a tőle függő, neki alárendelt szatellitok létével számol.

13 Frampton, Kenneth: *A modern építészet kritikai története*. (3.ed) Terc, Budapest 2002. (5. fejezet: Kritikai regionalizmus – modern építészet és kulturális önazonosság) 429-430.

Frampton kritikai regionalizmusa: miért regionalizmus? Mert a nem-globális építészetről kíván szólni. Miért kritikai? Mert ellenáll a kapitalista ingatlanfejlesztői szemléletnek. Maga a terminus Alexander Tzonistól és Liane Lefaivre-től származik, akik a posztmodern felfogáson belül a puszta érzelmes múltidézés helyett alternatívát kerestek az érvényes lokális építészeti gondolkodás számára egy olyan korban, amikor a hagyományok többé nem maguktól értetődőek immár. Az írás címében is megtaláljuk az „ellenállás építésze” kifejezést. Az építészeti ellenállásra jó példa Léon Krier és társainak luxembourgi akciója a Kirchberg-fennsík tervezett beépítésekor 1978-ban, amikor a luxemburgi kormány megpróbálta erővel rákényszeríteni a lakosságot, hogy tűrje el a jövő európai parlament intézményeinek helyet adó igazgatási negyed felépítését. Ekkor a Krier-testvérek vezetésével polgári tiltakozó mozgalom indult, ami végül meghátrálásra kényszerítette a kormányt. Léon Krier így általánosította a tanulságokat: „A város funkcionális zónákra osztása nem egyszerűen semleges tervezési eszköz, hanem együtt jár a városi kultúra és demokrácia végtelenül összetett kulturális és gazdasági szövetének felszámolásával. Szemben a város organikus rendjével, a funkcionális zónák kialakítása az „anti-város” mechanikus zűrzavarához vezet. A város funkcionális szétördelése ipso facto a vidék lerombolását, a vidék és a város eszméjének felbomlását eredményezi. Ez az eljárás a vidéki és a városi közösségeket, a tájakat és erdőket, a természetet és a műtárgyakat számokban és sűrűségi mutatókban kifejezett statisztikai értékekkel degradálja. Az ipar racionalitása konfliktusba és ellentmondásba kerül a társadalmi és ökológiai, erkölcsi és esztétikai racionalitással. Ebben a folyamatban minden egyes városlakó az energia pazarlásának potenciális és önkéntelen képviselőjévé válik.”¹⁴

Figyeljük meg, hogy miközben Léon Krier a kapitalista gazdaság körülményeit elemzi, mi, akik valaha az úgynevezett szocialista gazdaságban éltünk, ezt szinte észre sem vesszük, mert elemzése a lényegében ráillik a második világháború utáni szovjet tömb országaira. A Krier-testvérek írásai egy évvel a Varsói konfrontációk pályázat előtt jelentek meg magyarul a Bercsényi 28-30 mellékleteként. (13. ábra) Példaképpen idéznék még Krierék Luxembourg városát a tervezett EU-negyed megalomániája ellen megvédeni kívánó felhívásából:

14 Krier, Léon: Az európai város rekonstrukciója. In: Kerékgyártó Béla (szerk.): *A mérhető és a mérhetetlen, építészeti írások a huszadik századból*. Typotex Kiadó, Budapest 2000. 257. [eredeti kiadás: La reconstruction de la ville, Brüsszel, 1978]

„A város formája épületeinek és közterületeinek formája nem tekinthető többé egyéni kísérletek tárgyának. /.../ Az elmúlt néhány évtizedben, (írja 1978-ban Leon Krier – a szerző megjegyzése) Európa városai és táji környezete ellen a haladás és a hatékonyság nevében elkövetett merényletek után az építész és a mérnöki hivatás nem érdemel mást, mint a lakosság megvetését. /.../ A funkcionális zónák technikája az európai városok lerombolásának legradikálisabb eszközei. /.../ Egy épület értékét egyedül a város szövetébe illeszkedésének sikerességéből ítéldük meg, abból, hogy a közösségi terek kohéziójából és szépségéből kiveszi a részét, s nem abból, hogy annak kontextusát szét akarja rombolni, vagy hogy abból kiugrani képes. /.../”¹⁵

Frampton építészetelmélete, elmélete filozófiai megalapozású, Heidegger-től, Hanna Arendt-től és Christian Norberg-Schulztól eredően az építészeti fenomenológia módszerével próbálja meg a modern építészetet értelmezni. A kritikai jelzőt azért is használhatja, mert ő maga is a modernista avantgárrdal szembeni, azzal párhuzamos építészettörténet megírására törekszik. Olyan építészettörténetre, amelynek főszereplői nem a helyet és a jelenlétet megszüntető épületek és építészek, hanem éppen ezek játsszák benne a főszerepet. Fontosnak látom, hogy a közeljövőben a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Intézetében számba vegyük, rendszerezzük a magyar építészet történetének ilyen szemléletű alkotóit és épületeit a XIX-XX. század fordulójától napjainkig terjedő időben. Frampton Arendt-től átvett fogalompárosa a munka két fogalmát különbözteti meg: a *labour* és a *work* fogalmait. A *labour* a lét-fenntartást megteremtő tevékenység, a *work* pedig az emberi alkotás.

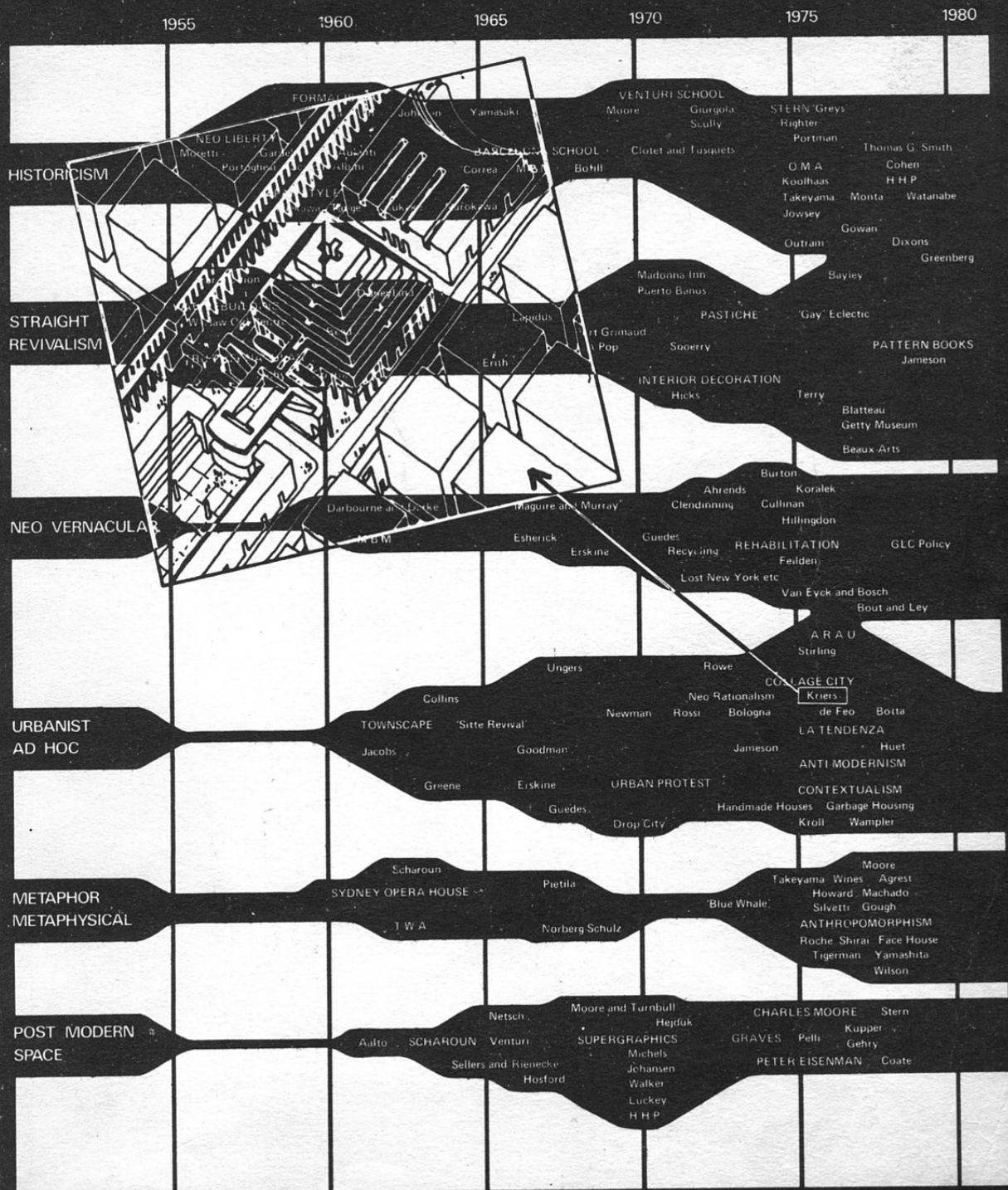
„Ma a civilizáció egyre inkább afelé tart, hogy eszközök és célok végtelen láncolatává bonyolódjon, mint Hannah Arendt mondja: 'az eszköz célá változott; a hasznosság, mint legfőbb értelem értelmetlenséget szül'”.¹⁶

15 Krier, Léon: Városok a városban, Luxemburg „Európa fővárosa” projekt elleni tiltakozás, Felhívás a lakossághoz. In: Bercsényi 28-30 melléklete 1980/1. (Leon és Rob Krier-különszám) 81-82.

16 Frampton, Kenneth: Kritikai regionalizmus – az ellenállás építészetének hat pontja. In: Kerékgyártó Béla (szerk.): *A mérhető és a mérhetetlen, építészeti írások a huszadik századból*. Typotex Kiadó, Budapest 2000. 293.; az Arendt-idézet forrása: *The Human Condition*, University of Chicago, Chicago 1958. 154.

EVOLUTIONARY TREE

BERCSÉNYI 28-30 MELLÉKLET

13 A Krier-testvérek írásai magyarul a Bercsényi 28-30 mellékletében

14 Ekler Dezső: Disznókő borászat, Mezőzombor (1993-1995)

15 Bodonyi Csaba: Royal, Mád (2008-2010)

16 Sugár Péter: Oremus, Tolcsva (1999-2001)

17 Sugár Péter: Sauska, Villány (2006-2007)

18 Kalmár László - Zsuffa Zsolt: Konyári borászat, Balatonlelle (2001-2004)

8. MÁSKRITIKAI REGIONALISTA TÖREKVÉSEK A KORTÁRS MAGYAR ÉPÍTÉSZETBEN

Befejezésül szeretném kihangsúlyozni, hogy a jelenlétre épülő kritikai regionalista építészeti gondolkodásnak Magyarországon a Miskolci Műhely mellett képviselői voltak és maradtak a Makovecz Imre és Csete György által kezdeményezett magyar organikus – vagy ahogyan ők maguk szerették nevezni, élő – építészet alkotói, akik közül számosan Akadémiánknak is tagjai, mint Dévényi Sándor, Nagy Ervin, Salamin Ferenc, Sáros László, Turi Attila és immár Csernyus Lőrinc is. A kritikai regionalizmus szemléletétől nem állt távol Reimholz Péter és Csomay Zsófia történelemre, időre és időtlenségre érzékeny építészete, Nagy Tamás kifinomult, szimbolikus organicizmusa és szakrális geometriája, Turányi Gábor modernizmusa, Major György mindig a hellyel arányos, természetes szépségre törekvő építészete, Ekler Dezső első pályaszakasza (a Disznókő borászatig), Sugár Péter sajátosan helyi ízeket a modern formálásba oltó munkássága sem.

Külön fejezetet alkotnak a kortárs magyar építészetben a borászatok. Ezek az épületek a tulajdonképeni lokális építészetet jelentenék, ha ironikus módon nem külföldi kézben volna a magyar borászat legjavának egy része – csak a Tokaji borvidékről véve a példákat: Disznókő borászat Mezőzombor Ekler Dezső munkája (14. ábra), Royal, Mád, Hughes Johnson – Bodonyi Csaba tervezte épülete (15. ábra); illetve az Oremus Tolcsván vagy Sauska Villányban – mindkettő Sugár Péter terve (16-17. ábra).

Nem hagyhatjuk említés nélkül Kalmár László és Zsuffa Zsolt balatonlelleai Konyári borászatát sem. (18. ábra)

Végül Juhani Pallasmaa finn építész szavaival szeretném zárni előadásomat, akit a MOME nemrégiben avatott díszdoktorává Nagy Tamás kezdeményezésére. „*Milyen lehetőségei vannak a földrajzi és kulturális gyökerekből kinövő építészetnek ma, amikor két és fél milliárd ember néz egy futballmérkőzést? A technológia, a kereskedelem, a közlekedés és a kulturális formák terjedése által meghatározott világunkban elkerülhetetlenül beszűkülnek a helyi egyediségből születő építészet lehetőségei. Napjainkban a legjobb építészet mindenütt abból a kulturális ellenállási mozgalmából születik, amely ellenzi korunk materializmusát és kulturális lepusztulását és a helyi különbségek, hagyományok és sajátosságok megerősítésére törekszik. Miközben a kulturális formák az összeolvadás felé haladnak, a földrajzi regionalizmussal párhuzamosan kialakulóban van egy kulturális regionalizmus, amely őrizni próbálja az építészet tapasztalati minőség szempontjait és az élet spirituális dimenzióit.*”¹⁷

A tanulmány szövege a szerzőnek a Magyar Művészeti Akadémián 2015. május 15-én elhangzott akadémiai székfoglaló előadásának szerkesztett változata. A szerző e helyütt mond köszönetet Szalai András és Vukoszálvlyev Zorán értékes szakmai tanácsaiért.

17 *Before Next. Learning from Roots.* (A 2002-es Velencei Nemzetközi Építészeti Kiállítás finn pavilonjának katalógusa) 99.

BIBLIOGRÁFIA

Alexander, Christopher: Az építés időtlen útja. In: Kerékgyártó Béla (szerk.): *A mérhető és a mérhetetlen, építészeti írások a huszadik századból*. Typotex kiadó, Budapest 2000. 219-230.

Bodonyi Csaba: Bevezetés az Északterv-nél működő Miskolci Építész Műhely munkáiba. *Magyar Építőművészet* 1988/6. 4-5.

Ferkai András: *Szerep- és stílusváltás a nyolcvanas és kilencvenes évek magyar építészetében*. In: *Gyönyörű ez a mai nap – A nyolcvanas és kilencvenes évek magyar művészete*. Történet és elmélet (vál. Aknai Katalin és Rényi András) Magyar Alkotóművészek Országos Egyesülete, Budapest 2003.

Frampton, Kenneth: *A modern építészet kritikai története*. (3.ed) Terc, Budapest 2002.

Frampton, Kenneth: Kritikai regionalizmus – az ellenállás építészetének hat pontja. In: Kerékgyártó Béla (szerk.): *A mérhető és a mérhetetlen, építészeti írások a huszadik századból*. Typotex Kiadó, Budapest 2000. 292-305.

Gumbrecht, Hans Ulrich: *A jelenlét előállítás - Amit a jelentés nem közvetít*. Ráció Kiadó, Budapest 2010. 8.

Jencks, Charles: *The New Paradigm in Architecture – The Language of Post-Modernism*. Yale University Press, New Haven-London 2002. 9.

Krier, Léon: *Az európai város rekonstrukciója*. In: Kerékgyártó Béla (szerk.): *A mérhető és a mérhetetlen, építészeti írások a huszadik századból*. Typotex Kiadó, Budapest 2000. 257-263.

Krier, Léon: Városok a városban, Luxemburg „Európa fővárosa” projekt elleni tiltakozás, Felhívás a lakossághoz. In: *Bercsényi 28-30 melléklete* 1980/1. (Leon és Rob Krier-különszám) 81-82.

Norberg-Schulz, Christian: *Genius loci*. Electa, Milano 1979. 6.

St John Wilson, Colin: *The Other Tradition of Modern Architecture – The Uncompleted Project*. Academy Edition, London 1995.

Before Next. Learning from Roots. (A 2002-es Velencei Nemzetközi Építészeti Kiállítás finn pavilonjának katalógusa)

Bercsényi 28-30, a BME építészeti diákfolyóirata, 1980/2.

ÁBRÁK FORRÁSA

01 Ismeretlen szerző

02 Ismeretlen szerző

03 Lugosi Lugo László

04 Archív

05 Archív

06 Ismeretlen szerző

07 Légifotó ismeretlen szerző

08 Archív

09 Golda János

10 Simonyi Zsolt

11 Reischl Júlia

12 Az ún. szöveges munkarész címe: Kísérlet egy új környezetalakítási módszer felé

13 Krier-testvérek írásai egy évvel a Varsói konfrontációk pályázat előtt jelentek meg a Bercsényi 28-30 mellékleteként

14 Boldizsár Zoltán

15 Zsitva Tibor

16 Klein Rudolf

17 Zsitva Tibor

18 Bujnovszky Tamás

SULYOK MIKLÓS

Művészettörténész, építészettörténész, a Budapest Galéria kurátora. Szakterülete a kortárs magyar építészet és képzőművészet. 1993-98 között a Római Magyar Akadémia művészeti titkára. A Magyar Művészeti Akadémia levelező tagja.
E-mail: sulyokm@gmail.com